

חובת גילוי שיעור הריבית לצרכן בעידן כרטיסי אשראי

מאת

מרים מזרחי*

א. הקדמה. ב. חשיבות גילוי שיעור הריבית. ג. עיסקה באשראי כעיסקה הכוללת ריבית. ד. על אופן גילוי שיעור הריבית השנתי. ה. חובת הגילוי – על המוכר דווקא. ו. הנחות היסוד של חישוב שיעור הריבית השנתי. ז. מרכיבי שיעור הריבית השנתי. ח. שיעור הריבית השנתי בהינתן אשראי חנימ. ט. על הצורך בתיקון החוק. י. עלות גילוי שיעור הריבית. יא. סיכום.

א. הקדמה

המכירה באשראי לצרכנים הוסדרה בישראל לראשונה בחוק הגנת הצרכן, התשמ"א 1981¹ (להלן – החוק). בתקנות שהוצאו מכוח החוק הוחלה חובת גילוי הריבית על כל מכירה באשראי של טובין ושירותים², שמחירם, כולל ריבית, עולה על 200 ש"ח³. תקנות נוספות, שהוצאו מכוח החוק, קבעו כללים מפורטים בדבר אופן

* שופטת בית-המשפט המחוזי בירושלים בפועל.

1 ס"ח 1023, תשמ"א, עמ' 248. נתקבל בכנסת ביום 1 באפריל 1981. הצעת החוק ודברי הסבר פורסמו בה"ח 1469, תש"ס, עמ' 302.

2 אך לא מקרקעין ונכסים פיננסיים.

3 תקנות הגנת הצרכן (מכירות באשראי, מכירה מיוחדת ועסקה ברוכלות), תשמ"ג 1983, ק"ת, 4453, תשמ"ג, עמ' 670, כפי שתוקנו.

חישוב שיעור הריבית⁴. כל ההוראות הללו, כיתר הוראות החוק, מתייחסות אך ורק למכירות לצרכן, דהיינו למי שקונה מצרך או שירות "לשימוש שעיקרו אישי, ביתי או משפחתי"⁵.

ברשימה זו אבחן את ההוראות האמורות על רקע השינויים בדפוס הקנייה מאז התקבל החוק בכנסת.

נסחי החוק והתקנות השתיתו את אופן החישוב של שיעור הריבית השנתי, הגלום באשראי הניתן לצרכן, על השוואה לקנייה במזומן, בשוותם לנגד עיניהם צרכנים המשלמים את מלוא מחירו של המצרך במעמד הקנייה. החוק והתקנות באו לעולם, כאשר קנייה באמצעות כרטיסי אשראי לא הייתה מקובלת⁶. משקל הקניות באמצעות כרטיסי אשראי בסל הצריכה הפרטית עמד בשנת 1981 על 1% בדוחק. בשנת 1998 הגיע השימוש בכרטיסי אשראי לכ-39% מסך הצריכה הפרטית⁷.

קנייה באמצעות כרטיס אשראי כרוכה בקבלת אשראי. האשראי נעוץ בעצם טבעו של כרטיס האשראי, שהרי חשבונו של הקונה בבנק אינו מחויב במועד הקנייה אלא ביום מוסכם בחודש שלאחר מכן. בקנייה רגילה באמצעות כרטיס אשראי נע האשראי הניתן לצרכן בין ימים ספורים לחודש תמים בהתאם לריחוק של יום הקנייה ממועד החיוב הקרוב. ברם, יש עוסקים – בעיקר רשתות השיווק הגדולות – המעניקים ללקוחותיהם, על קניות שמעל לסכום מסוים, אשראי לתקופה ממושכת יותר, אם על-ידי דחיית החיוב בחודש או בחודשיים נוספים ואם על ידי פריסתו על פני שלושה עד שישה חודשים.

מחירם של מצרך או של שירות בקנייה בכרטיס אשראי זהה בדרך-כלל, אך לא תמיד, למחירם בקנייה במזומן, דהיינו הצרכן אינו מקבל הנחה על תשלום במזומן. הווה

4 תקנות הגנת הצרכן (חישוב שיעור ריבית שנתי), תשמ"ד-1983, ק"ת, 4550, תשמ"ד, עמ' 355.

5 בת"א (מחוזי ת"א) **איגוד הצרכנים בישראל נ' זלר אבלגון ליסינג ואח'**, דינים מחוזי, כרך לב(1), 530, טען התובע להטעיה בשיעור הריבית על-ידי הנתבעות בהסתמכו על חוק הגנת הצרכן. בית-המשפט דחה את בקשתו להכיר בתביעה כתביעה ייצוגית בקבלו את טענת הנתבעות, כי הלקוחות של החברות העוסקות בחכירה מימונית אינם צרכנים במובן החוק.

6 כרטיס אשראי הוא אחד מכרטיסי החיוב. ראה סעיף 1 לחוק כרטיסי חיוב, תשמ"ו-1986.

7 נתוני חב' ישראלכרט, כפי שהובאו ב"הארץ" מיום 2.3.1998 וב"מעריב" מיום 24.12.1998. לעניין "מהפכת הפלסטיק" ראה א' ברק וע' פרידמן, **כרטיסי חיוב, היבטים משפטיים ומעשיים של כרטיסי אשראי ובנק**, (פרלשטיין-גנוסר, 1997), עמ' 34-35, 54, 3531. ראה גם ג' בריצמן **אמצעי תשלום, כרטיסי חיוב וכרטיסי אשראי** (1998), עמ' 8-26.

אומר, האשראי ניתן לצרכן חינם אין כסף⁸. בנוסף על אשראי החינם, יכול הצרכן לקבל באמצעות כרטיס האשראי אשראי לתקופה ארוכה יותר כנגד ריבית. יצוין כי אשראי צרכני נטול ריבית הוא תופעה חדשה למדי. הוא לא היה מוכר, ועל-כל-פנים לא היה נפוץ, בעת ניסוח החוק והתקנות⁹.

התרחבות התופעה של אשראי צרכני נטול ריבית היא תולדה של התפתחות נוספת, שאינה קשורה לעצם השימוש בכרטיסי אשראי – הירידה החדה בשער הריבית במשק. בראשית שנות ה-80, בעת שחוק הגנת הצרכן נתקבל בכנסת והותקנו התקנות מכוחו, השתוללה בארץ אינפלציה תלת-ספרתית, ושער הריבית (הנומינלי) היה גבוה בהתאם. בד בבד עם האטת קצב האינפלציה צנח גם שער הריבית, וכיום העלות הכרוכה במתן אשראי חינם נמוכה למדי.

התפשטות השימוש בכרטיסי אשראי, המלווה באשראי נטול ריבית, מקנה חשיבות, ואולי אף דחיפות מה, לברור הדרך הראויה לחישוב שיעור הריבית. האומנם נכון לבסס את החישוב על השוואת הקנייה באשראי לקנייה במזומן במובנה הדווקני, כקבוע בחוק, או שמא, כפי שאני סבורה, על השוואתה לטובה מביין חלופות אשראי החינם המוצעות לצרכן?

ב. חשיבות גילוי שיעור הריבית

חובת הגילוי היא, כידוע, נדבך ראשי בחקיקה להגנת הצרכן. המידע שהצרכן זכאי לקבל – ולא רק מכוח חוק הגנת הצרכן – יש בו כדי לסייע לו לקבל החלטות מושכלות בדבר קניית מצרכים ושירותים ובדבר אופן השימוש בהם לאחר הקנייה. את מרבית המידע הזה חייב העוסק להמציא לצרכן ביוזמתו שלו, כלומר אף ללא דרישה מפורשת מצד הצרכן.

8 אדגיש כי באומרי "אשראי חינם" כוונתי לומר אך זאת, שהקנייה באשראי אינה כרוכה בתוספת תשלום כלשהי לעומת קנייה במזומן. אין כוונתי לומר כי עלות האשראי אינה מגולגלת על כלל הצרכנים בתור מחיר המצרכים והשירותים.

9 בחוברת הדרכה שהוצאה לאור בידי מרכז ההסברה לרגל כניסת החוק לתוקף אנו מוצאים את האמירה האופיינית הבאה:

"התיימרות למכור בתשלומים ללא רבית אין בה ממש. היעלה על הדעת שסוחר ימכור סחורה בתשלומים חודשיים במחיר זהה למחירה במזומנים? חזקה עליו שיעניק הנחה ניכרת למי שישלם את מלוא המחיר במזומן בעת קבלת הסחורה" **הגנת הצרכן** (מרכז ההסברה, 1981), עמ' 7.

אחת הבסיסיות שבחובות הגילוי היא חובת הצגת המחירים, הקבועה בסעיפים 21 ו-27 לחוק הפיקוח על מצרכים ושירותים, תשי"ח-1957¹⁰. הצגת מחירים היא בגדר הכרזה כלפי כולי עלמא, שאלה המחירים הנדרשים על-ידי המוכר. היא מאפשרת לצרכן לערוך השוואת מחירים טרם הקנייה ולשקול אם לקנות במחיר המוצג. הריבית הגלומה במכירה באשראי היא ביסודה רכיב של מחיר המצרך. חובת גילוי שיעור הריבית, שנקבעה בחוק הגנת הצרכן, משלימה אפוא את החובה הבסיסית של הצגת מחירים. גילוי שיעור הריבית הגלום במכירה באשראי יאפשר לצרכן להשוות את שיעור הריבית הנדרש על-ידי עוסקים שונים וכן להשוותו לשיעור הריבית על אשראי ממקורות אחרים – למשל, משיכת-יתר מחשבון העו"ש בבנק – ולהחליט מה עדיף: קנייה באשראי או קנייה במזומנים¹¹.

חשיבותה של חובת גילוי שיעור הריבית במכירה באשראי יונקת לא רק מחיוניותו של מידע זה לצרכן הנבון אלא גם מחוסר יכולתו של הצרכן לחשב את שיעור הריבית בכוחות עצמו. חישוב שיעור הריבית מתוך לוח התשלומים שבמסלול אשראי מצריך כלים וידע, שאינם מצויים בידיו של הדיוט.

חובת גילוי שיעור הריבית לצרכן מכוח החוק אינה מיוחדת לישראל. בארצות-הברית מעוגנת חובת גילוי שיעור הריבית השנתי לצרכן בחקיקה פדרלית עוד משנת 1968¹² ובחקיקה של מדינות שונות משנות ה-70¹³. כבריטניה חובת הגילוי של עלות

10 ס"ח, תשי"ח, עמ' 24.

11 יודגש כי הרשימה הנוכחית עוסקת בחובת הגילוי שמכוח חוק הגנת הצרכן בלבד, שלגביה נקבעו הנחיות פרטניות. חובת גילוי כללית קיימת, כמובן, גם מכוח חוקים אחרים. ראה, למשל, פסק-הדין בת"א 380/92 (מחוזי י"ם), **טיפול שורש ואח' נ' הפועלים ליסינג בע"מ**, דינים מחוזי, כרך כ"ו(6), 352, הדן בחובת גילוי שיעור הריבית בעסקה של חכירה מימונית. השופט א' רובינשטיין בוחן את הסוגיה מן ההיבט של חובת הגילוי הכללית המוטלת על כל המנהל משא ומתן מכוח סעיף 15 לחוק החוזים (חלק כללי), תשל"ג-1973 – וכן מן ההיבט של חובת הגילוי הספציפית מכוח כללי הבנקאות (שירות ללקוח) (גילוי נאות ומסירת מסמכים), תשנ"ב-1992 וקודמיהם שמשנת 1986.

12 ה-TRUTH IN LENDING ACT, שביסודו ה-CONSUMER CREDIT PROTECTION ACT, בתקנות הידועות כ-REGULATION Z הונהגה אחידות באופן גילוי שיעור הריבית השנתי. ראה: Epstein & Nickles *Consumer Law*, 2nd edition (West Publishing, 1981), pp. 79-111, וכן T.T.T. Le, *Protecting Consumer Rights*, (McGraw-Hill, 1987), pp. 102, ראה גם ג' בריצמן, **שם**, עמ' 221-225.

13 ראה: T.T.T. Le, *op. cit.*, p. 106-107.

האשראי לצרכן נקבעה בחוק בשנת 1974¹⁴. הקהילייה האירופית החלה בהסדרת הנושא בשנת 1979¹⁵.

14 ב-1974 CONSUMER CREDIT ACT, שנחקק על-פי המלצותיה של ועדת קראותר (Crowther). בתקנות משנת 1980 – CONSUMER CREDIT (TOTAL CHARGE FOR CREDIT) REGULATIONS – נקבעה שיטה אחידה לחישוב שיעור הריבית השנתי. ראה: Harvey & Parry, *Consumer Protection and Fair Trading*, 5th edition, (Butterworths, 1996), pp. 281-282 וכן: Lowe & Woodroffe *Consumer Law and Practice*, 4th edition, (Sweet & Maxwell, 1995), pp. 340-342 וכן: D. Oughton & J. Lowry *Textbook on Consumer Law*, (Blackstone, 1997), pp. 302 ff.

15 ראה G. Howells & T. Wilhelmsson *EC Consumer Law* (Ashgate-Dartmouth, 1997), pp. 192 ff.

ג. עיסקה באשראי כעיסקה הכוללת ריבית

כרקע לדיון שיבוא אסקור בפירוט־מה את הוראות החוק והתקנות בעניין חובת גילוי הריבית. חובה זו מוסדרת בפרק ג לחוק, שכותרתו "מכירות באשראי, מקדמות, רוכלות ומכירות מיוחדות". המונח "מכירה באשראי" אינו מופיע כלל בגוף הפרק. גוף הפרק דן ב"עסקה באשראי", וזו מוגדרת כעיסקה שנקבע לה "מחיר באשראי". "מחיר באשראי" מוגדר כמחיר "הכולל תוספת על המחיר במזומן בשל כך שאינו משתלם כולו בעת כריתת הסכם המכר או הסכם השירות"¹⁶. ברי כי התוספת האמורה אינה אלא שם נרדף לריבית. המונח "ריבית" לא הוגדר בחוק הגנת הצרכן גופו אלא בתקנות שהוצאו מכוחו¹⁷, ובהן הגדרה רחבה זו:

"ריבית – כל תמורה שמשלם הצרכן בקשר לעסקה באשראי שיש בה משום תוספת על המחיר במזומן, לרבות הוצאות גבייה, דמי דואר, הוצאות משפטיות וכל תשלום אחר, בין שנקראים בשם ריבית ובין שנקראים בשם אחר".

אמור מעתה, "עסקה באשראי" היא כל עסקת מכר, שבה המוכר גובה ריבית מן הקונה. עסקת מכר, שבה אין המוכר גובה ריבית חרף דחיית התשלום, כולו או קצתו, למועד מאוחר יותר, אינה מוגדרת בחוק כ"עסקה באשראי" אלא כמכירה תמורת "מחיר לשיעורין". מכירות באשראי לצרכן מתחלקות אפוא לשתי קבוצות על־פי קיומה או היעדרה של ריבית: עיסקאות באשראי (עם ריבית) ומכירות במחיר לשיעורין (ללא ריבית).

יודגש כי הגדרה גורפת של ריבית היא הגדרה הולמת מן ההיבט הצרכני. ברי כי מנקודת ראות הצרכן אין כל נפקות לגורמי ההפרש בין המחיר במזומן למחיר באשראי. מבחינת הצרכן אחת היא אם ההפרש נועד לכסות עלויות מימון של המוכר, הוצאות ניהול שלו או הוצאות גבייה. הגדרה זו תואמת בעיקרה את הגדרת הריבית שבחוק הריבית, תשי"ז 1957-18.

יצוין כי תקנות אחרות, שהוצאו מכוח חוק הגנת הצרכן, מחילות חובת גילוי גם על "מהותה וסכומה של כל תוספת אחרת למחיר כגון דמי הובלה, מסירה, אריזה, ביטוח,

16 סעיף 8 לחוק.

17 סעיף 1 לתקנות הגנת הצרכן (חישוב שיעור ריבית שנתי), תשמ"ד 1983-.

18 בסעיף 1 לחוק הוגדרה "ריבית" בזו הלשון: "ריבית – כל תמורה הניתנת בקשר עם מילווה ויש בה משום תוספת לקרן, לרבות דמי עמילות ודמי ניכיון המשתלמים כאמור, בין שנקראים בשם ריבית ובין שנקראים בשם אחר".

התקנה, הדרכה, או שירותים אחרים¹⁹. תוספות אלו אינן בגדר ריבית, משום שאינן תולדה של מתן אשראי לצרכן. תוספת למחיר, אשר הצרכן מחויב בה בין שהוא קונה במזומן ובין שהוא קונה באשראי, אין לה ולא כלום עם ריבית. יוטעם כי אין בחוק הגנת הצרכן כל הוראה המגבילה את הריבית גופא, שרשאי העוסק לתבוע מן הצרכן²⁰. התערבותו של המחוקק אינה מרחיקה מעבר להטלת חובת גילוי. ההנחה המובלעת בגישה ליברלית זו היא, שבהינתן המידע הדרוש ישכיל הצרכן לכלכל את צעדיו בתבונה²¹. הוא הדין בהצמדת האשראי. עוסק רשאי להצמיד את האשראי הניתן לצרכן לכל מדד או מטבע כישר בעיניו, ובלבד שיודיע על כך לצרכן לפני כריתת הסכם המכר ויעלה את הפרטים על הכתב²².

ד. על אופן גילוי שיעור הריבית השנתי

התקנות קובעות כי עוסק יגלה את שיעור הריבית השנתי וכן את המחיר במזומן, המחיר באשראי, תוספות אחרות למחיר וכד' באחת משתי הדרכים הבאות: (א) "יציג בבית העסק במקום הנראה לעין"; (ב) "יחזיק בהישג יד ויציג לצרכן ויודיע לו לפני כריתת הסכם המכר"²³. ברם, בכך לא סגי. על העוסק להמציא לצרכן הסכם בכתב בחתימת ידו של העוסק, ובו יצוינו כל הפרטים הללו. כתחליף להסכם בכתב רשאי העוסק להמציא לצרכן את הפרטים האמורים על גבי חשבונית או טופס הזמנה, ובלבד שאלה ישאו את חתימתו של העוסק.

בתקנות מצויה הוראה מיוחדת לגבי פרסום ברבים של עיסקה באשראי²⁴. אם הפרסום כולל לפחות אחד מן הפרטים החייבים בגילוי, מצווה העוסק לכלול בפרסום גם את שיעור הריבית השנתי הגלום באשראי וכן את המחיר במזומן. מכאן, שאין כל מניעה לפרסם ברבים מודעות כלליות וסתמיות בדבר מכירה באשראי ללא ציון שיעור

19 סעיף 2 לתקנות הגנת הצרכן (מכירות באשראי, מכירה מיוחדת ועסקה ברוכלות), תשמ"ג-1983, ק.ת., 4453, תשמ"ג, עמ' 670.

20 הגבלות מסוימות על הריבית גופא מצויות בשני חיקוקים אחרים: חוק הריבית, תשי"ז-1957, וחוק הסדרת הלוואות חוץ בנקאיות, תשנ"ג-1993.

21 לעניין גישת הגילוי הנאות מול גישת הפיקוח ראה ג' בריצמן, שם, עמ' 127 ואילך.

22 ראה סעיף 5 לתקנות הגנת הצרכן (מכירות באשראי, מכירה מיוחדת ועסקה ברוכלות), תשמ"ג-1983.

23 ראה סעיף 2 לתקנות הנ"ל.

24 ראה סעיף 2 לתקנות הנ"ל.

הריבית, ואולם משטרה העוסק לפרסם פרט מן הפרטים הטעונים גילוי, עליו לכלול בפרסום גם את שיעור הריבית השנתי ואת המחיר במזומן²⁵. גילוי בלתי נכון של ריבית הוא עבירה פלילית על-פי סעיף 23 לחוק וגם עוולה בנוזיקין על-פי סעיף 31 לחוק²⁶. בנוסף, על-פי סעיף 10 לחוק, כל אימת שסכום הריבית או שיעורה השנתי גבוהים למעשה מאלה שהודיע עליהם העוסק, זכאי הצרכן לשלם על-פי הסכום הנמוך, אלא אם כן הוכיח העוסק כי מקור אי-ההתאמה הוא בטעות שבתום-לב, אשר הצרכן יכול היה לעמוד עליה²⁷. יצוין כי הוראה זהה במהותה תופסת במקרה של סתירה בהצגת מחירים²⁸.

ה. חובת הגילוי – על המוכר דווקא

חובת גילוי שיעור הריבית הוטלה על ה"עוסק", הוא המוכר. "עוסק לא יקבע מחיר באשראי בעיסקה עם צרכן... אלא אם כן יציג בבית העסק במקום הנראה לעין... שיעור הריבית על-פי חישוב שנתי..."²⁹. השימוש בכרטיסי אשראי כרוך בהוספת צד נוסף לעיסקה המכר. על שני הצדדים המסורתיים – הקונה והמוכר – נוסף צד שלישי, החברה המנפיקה את כרטיסי האשראי³⁰. אפשר שיש מקום לדקדק ולהצביע על צד רביעי לעיסקה, הלא הוא הבנק, המחייב את חשבוננו של הקונה על-פי הוראות החברה

25 זאת ועוד, התקנות קובעות כי גודל האותיות והספרות בפרסום שיעור הריבית השנתי לא יקטן מ-14 נקודות דפוס. ממדיה המדויקים של נקודת דפוס שונים מגופן (FONT בלעז) לגופן. גודלה של אות או ספרה בת 14 נקודות הוא בין 2.5-3.5 מ"מ. התייחסות מיוחדת זו לגודל האותיות והספרות המציינות את שיעור הריבית השנתי מצביעה על החשיבות היתרה של מידע זה לצרכן ועל החשש מפני נטייתם של העוסקים להצניע אותו במודעותיהם.

26 הוא הדין לגבי אי-גילוי.

27 אציין כי איני סבורה שבמקרה של אי-גילוי חלה הוראת סעיף 10 כאילו הודיע המוכר על שיעור ריבית השווה לאפס. נזקו של הקונה בשל אי-הגילוי צריך להיבחן במסגרת סעיף 31 לחוק תוך בירור השאלה, אם הוטעה הקונה לחשוב שהעיסקה נטולת ריבית או ששיעור הריבית בפועל שונה מן השיעור המוצהר. לדעתי, בשונה מסעיף 10, הנטל בעניין זה על הקונה, לפי שהדעת נותנת כי דחיית התשלום (מעבר למועד החיוב הקרוב בכרטיס אשראי) כרוכה בריבית אלא אם כן נאמר במפורש אחרת.

28 ראה סעיף 4 לצו הפיקוח על מצרכים ושירותים (הצגת מחיר של סוג מצרכים מסויימים), תשנ"א-1991, ק.ת., 5380, עמ' 1237. יצוין כי זכותו של הצרכן לקנות במחיר הנמוך מסויגת לקניית "כמויות סבירות לצורך שימוש עצמי".

29 סעיף 2 לתקנות הגנת הצרכן (מכירות באשראי, מכירה מיוחדת ועסקה ברוכלות), תשמ"ג-1983.

30 ראה דוח הוועדה הציבורית בראשות א' ברק: **דין וחשבון לבדיקת הבעיות המשפטיות של כרטיס אשראי** (1982), עמ' 7.

המנפיקה ולעתים גם מעמיד אשראי, באמצעות החברה המנפיקה, לרשות הקונה. מול הצרכן, הקונה באמצעות כרטיס אשראי, ניצבים אפוא שניים או שלושה גורמים. עקרונית, כל אחד מגורמים אלה עשוי להיות מקור האשראי הניתן לצרכן. ואולם, מנקודת ראות הצרכן, אשר האינטרס שלו הוא המוגן על-ידי החוק, מקור המימון של האשראי אינו מעלה ואינו מוריד. אחת היא בעיניו אם מקור האשראי הוא בבנק, במנפיק של כרטיס האשראי, או בהונו העצמי של המוכר. מכל מקום, החוק קובע מפורשות כי המוכר הוא הנושא בחובת הגילוי³¹.

חשיבות גילוי שיעור הריבית על-ידי המוכר מתעצמת לנוכח העובדה שבישראל, שלא כבארצות הברית³² ובבריטניה³³, אין הוראת חוק המחייבת מנפיקים של כרטיסי אשראי למסור ללקוחותיהם מידע בדבר עלות האשראי הניתן באמצעות כרטיסי האשראי. חובה כזו אינה עולה מסעיף 2(א) לחוק כרטיסי חיוב, תשמ"ו-1986, הדורש חוזה בכתב, ואף לא מתקנה 4 לתקנות כרטיסי חיוב, תשמ"ו-1986, המחייבת את המנפיקים למסור ללקוחותיהם אחת לחודש הודעה ובה פירוט עיסקותיהם³⁴. לגילוי שיעור הריבית על-ידי המוכר משנה חשיבות גם לנוכח החשש, שהוזכר בדוח ועדת ברק, "שהכרטיס גורם לצריכת יתר בגלל הפיתוי שברכישת מצרכים ושירותים שהתשלום עבורם מתבצע רק בעתיד"³⁵.

כפועל, כידוע, נוהגים המנפיקים מיוזמתם לכלול בדוחות החודשיים הנשלחים ללקוחות גם מידע בדבר שיעור הריבית השנתי על האשראי הבנקאי הניתן באמצעות הכרטיסים. ברם, אין בכך כדי לגרוע מחשיבות גילוי שיעור הריבית על-ידי המוכר עצמו, וזאת משלושה טעמים. אמנה אותם מן הקל אל הכבד.

31 ספק לגבי זהותו של החייב בגילוי יכול להתעורר, כמדומתני, רק במקרה שהמוכר מפנה את הצרכן עצמו למקור מימון חיצוני, שעמו קשור המוכר, כדי שיקבל ממנו את האשראי. המכירה באשראי מפורקת במקרה זה לשתי עיסקאות נפרדות בעליל; הקנייה אצל המוכר נעשית במזומן ואילו האשראי ניתן על-ידי גורם אחר על-פי הפנייתו או המלצתו של המוכר. לא אכריע בסוגיה זו, משום שההכרעה אינה דרושה לענייננו. ברי כי במקרה של קנייה באשראי באמצעות כרטיס אשראי אין מדובר בשתי עיסקאות נפרדות אלא בעיסקה משולבת אחת.

32 ראה: FAIR CREDIT AND CHARGE CARD DISCLOSURE ACT 1988 וכן CONSUMER CREDIT PROTECTION ACT 1974. לסקירה ראה: T.T.T. Le, *op. cit.*, pp. 212 ff. וכן: ברק ופרידמן, **שם**, עמ' 3581-360; ג' בריצמן, **שם**, עמ' 225-221.

33 ראה CONSUMER CREDIT ACT 1974. לסקירה ראה: Harvey & Parry, *op. cit.* וכן: א' ברק וע' פרידמן, **שם**, עמ' 93; ע' בריצמן, **שם**, עמ' 226-228.

34 לביקורת על היעדרה של חובה זו ראה ג' בריצמן, **שם**, עמ' 302. כמו כן ראה א' ברק וע' פרידמן, **שם**, עמ' 94-97-3111.

35 ראה דוח הוועדה, **שם**, עמ' 10.

הטעם הראשון הוא, שאין המוכר יכול להיות סמוך ובטוח כי המידע בדבר שיעור הריבית השנתי אכן הגיע בפועל מן המנפיק לידי הקונה, ועל אחת כמה וכמה שאין הוא יכול להיות בטוח כי הקונה שינן את המידע ונצר אותו בזיכרונו³⁶.

הטעם השני הוא, שהמידע בדבר שיעור הריבית השנתי, שמספקים המנפיקים, ניתן לאחר מעשה. לפיכך, כל ערכו הוא למטרות בקרה, ואין בו כדי לסייע לצרכן בקניותיו. החוק דורש שהמידע בדבר שיעור הריבית השנתי יימסר לקונה לפני הקנייה למען יוכל לשקול את כדאיות הקנייה באשראי. יודגש כי שיעור הריבית השנתי, שגובים המנפיקים בעבור האשראי הבנקאי, משתנה מעת לעת בהתאם לתמורות בשוק ההון, ולכן אין הצרכן יכול להסתמך בהחלטותיו על שיעור הריבית שצוין בדוח האחרון שקיבל מן המנפיק.

הטעם השלישי והמכריע הוא, שהמנפיק אינו יכול לדעת את שיעור הריבית האמיתי הגלום בעיסקת האשראי הספציפית. למעלה עמדתי על אופייה הגורף של הגדרת הריבית בחוק. כל ההפרש בין המחיר במזומן למחיר באשראי הוא ריבית. דא עקא שהמנפיק אינו יכול לדעת את המחיר במזומן לאשורו. המוכר עשוי להציע הנחה על קנייה במזומן, כלומר המחיר בקנייה במזומן עשוי להיות נמוך מהמחיר בקנייה בכרטיס אשראי. הנחה הניתנת רק למי שקונה במזומן ונשללת ממי שקונה באשראי כמוה כריבית. במקרה שכזה הריבית הממשית שמשלם הצרכן גבוהה מן הריבית שגובה המנפיק, שהרי המוכר נוטל אף הוא ריבית מן הצרכן (בשוללו ממנו את ההנחה הניתנת למי שמשלם במזומן)³⁷. אפשר שהמנפיק אינו יודע על כך דבר. שיעור הריבית הנקוב בדוחות החודשיים של המנפיק אינו משקף אפוא בהכרח את המציאות מנקודת ראות הצרכן ויש בו, חלילה, כדי להטעות.

קיצורם של דברים, רק ביד המוכר לוודא שהמידע אכן נמסר לצרכן, רק הוא יכול להמציא את המידע לצרכן לפני הקנייה ורק הוא יכול לערוב לכך שהמידע הנמסר מדויק ושלם. כדי להועיל לצרכן צריך גילוי שיעור הריבית להיות רלוונטי לעיסקה הספציפית הן מבחינת תוכנו והן מבחינת מועדו. פרטי העיסקה בשלמותם אינם ידועים, כאמור, למנפיק או לבנק אלא למוכר בלבד. נמצאנו למדים כי אף אם תורחב חובת הגילוי מכוח

36 ג' בריצמן מביא בספרו נתונים מאלפים על נדירות המידע בדבר שיעור הריבית הגלום באשראי הניתן באמצעות כרטיס אשראי. מתוך מדגם של 69 סטודנטים למינהל עסקים רק כעשירית ידעו את שיעור הריבית השנתי בקירוב של 1.5%. ראה ג' בריצמן, שם, עמ' 89.

37 כאן עשוי הקורא להקשות: מה דינו של מוכר שהשתית את חישוב שיעור הריבית השנתי על מתן הנחה מסוימת לקונים במזומן, אך בדיעבד, בעקבות מיקוח, העניק לצרכן פלוני הנחה גדולה יותר? ההנחה המוגדלת פירושה, כמוכר, שיעור ריבית גבוה יותר. האם ייחשב המוכר כמי שחטא באי-גילוי נאות של הריבית? לטעמי, הנחה בלתי מתוכננת הניתנת בתום-לב ובאורח סלקטיבי אינה צריכה להשפיע על שיעור הריבית המוצג. הווה אומר, אין בחובת גילוי שיעור הריבית כדי לשלול גמישות-מה בהמחרה.

חוק כרטיסי חיוב ותוחל גם על עלות האשראי, לא יהא בכך כדי לגרוע מחשיבות הגילוי על-ידי המוכר.

פועל יוצא מן האמור הוא שהמוכר צריך להיות מצויד במידע שלם ועדכני בדבר עלות האשראי המוצע לציבור הקונים, יהא מקורו אשר יהא, כדי שיוכל לקיים את חובת הגילוי כלפי הצרכן. לשם כך עליו לדעת בכל עת את שיעור הריבית על האשראי שמקורו במנפיק (או בבנק שמאחוריו). על המנפיק לספק למוכר מידע זה, הגם שחוק כרטיסי חיוב אינו מטיל עליו חובה זו, משום שאלמלא כן לא יוכל המוכר לשתף פעולה עמו בהעמדת האשראי לרשות הצרכן.

ניסיון להציג את עיסקת המכירה באמצעות כרטיס אשראי כשתי עיסקאות נפרדות – עיסקת מכר לחוד ועיסקת אשראי לחוד – אינו הולם את נקודת מבטו של הצרכן, שהיא נקודת המבט הקובעת לענייננו. אמנם מול הצרכן ניצבים שניים: מוכר ומנפיק, אך לדידו מדובר בעיסקה אחת הנקשרת בחדא מחתא. אין המוכר יכול להרחיק עצמו ממתן האשראי בטענה, שאין הוא צד להיבט זה של העיסקה. ככלות הכול האשראי ניתן באמצעותו ועל דעתו.

יוטעם כי מחובת המוכר לגלות את שיעור הריבית השנתי שבאשראי, אף כשאין הוא נוטל ריבית כלשהי לעצמו, דהיינו כשכל הריבית שמשלם הצרכן זורמת לקופת המנפיק (או לקופת הבנק שמאחוריו). על אחת כמה וכמה שחובה זו שרירה וקיימת, כאשר בנוסף לריבית של המנפיק נוטל המוכר גם ריבית לעצמו. במקרה שכזה גילוי שיעור הריבית שנוטל המוכר בלי לגלות גם את הריבית שנוטל המנפיק (ולבטא את שתיהן כשיעור שנתי אחד) עלול להטעות את הצרכן. ככלל, גילוי חלקי גרוע מהיעדר כל גילוי, לפי שהיעדר גילוי מעמיד את הצרכן על המשמר, בעוד שגילוי חלקי עלול להוליכו שולל.

אינני ממעיטה בכובד הנטל שחובת גילוי שיעור הריבית השנתי מטילה, לשיטתי, על המוכר בעידן כרטיסי האשראי³⁸. ברי שהגילוי הנרחב כרוך בעלות. ברם זהו מחירה הבלתי נמנע של אספקת מידע לצרכן. עוד אשוב לעניין זה בפרק 10 להלן.

ו. הנחות היסוד של חישוב שיעור הריבית השנתי

בתקנות נקבעה שיטה אחידה ומחייבת בדבר אופן חישוב שיעור הריבית השנתי³⁹, בדומה לשיטות אחידות שנקבעו בארצות-הברית ובבריטניה⁴⁰. האחידות היא

38 הקמת לשכות ייעוץ בעניין חובת גילוי שיעור הריבית, לרבות אופן חישוב שיעור הריבית, עשויה, לדעתי, להקל על העוסקים ולהיטיב עם הצרכנים כאחד.

39 תקנות הגנת הצרכן (חישוב שיעור ריבית שנתי), תשמ"ד-1983.

40 ראה הערות שוליים 12 ו-141 לעיל.

המאפשרת לצרכן להעריך את שיעור הריבית, שמבקש המוכר, על-ידי השוואתו לשיעורי הריבית על אשראי ממקורות אחרים. שיטת החישוב האחידה מבוססת על שלוש הנחות יסוד הקובעות את התקופה הבסיסית לחישוב הריבית⁴¹, את המועד המדויק לחיוב בריבית⁴² וכפועל יוצא משני אלה את תדירות צבירת הריבית⁴³. החשיבות של קביעת הנחות יסוד אלו בחוק נעוצה בכך שמבחינה תאורטית תיתכנה גם הנחות אחרות. הנחות שונות מולידות, כמובן, תוצאות שונות. אלמלא נקבעו כללי חישוב אחידים, יכול היה כל עוסק לחשב את שיעור הריבית השנתי כישר בעיניו. בהיעדר אחידות אין שיעורי הריבית, המוצגים בידי עוסקים שונים, בני-השוואה. ואולם, אף שהמחוקק כפה, כאמור, אחידות בהצגת הריבית לגבי אשראי הניתן לצרכן אגב מכירה בתשלומים, לא החיל אחידות זו על אשראי בנקאי⁴⁴. לא נקבעה מכוח החוק תקופה בסיסית אחידה לחיובי ריבית על אשראי בנקאי. בפועל כיום התקופה הבסיסית לחיובי ריבית במגזר הבנקאי אינה אחידה אלא משתנה לפי סוג האשראי. למשל, הריבית על יתרות חובה או זכות בחשבונות עו"ש מחושבת על בסיס רבעוני. ההשפעה האפשרית של הברדלים מסוג זה על שיעור הריבית השנתי המוצג אינה זניחה⁴⁵. על-כן, נראה שמנקודת מבט הצרכן לא השלים המחוקק את מלאכתו⁴⁶.

ז. מרכיבי שיעור הריבית השנתי

בהתבסס על הנחות היסוד שנדונו בסעיף הקודם, שיעור הריבית השנתי הגלום בעסקת אשראי נגזר מתימטית⁴⁷ מתוך שלושת מרכיביה של העסקה: **סכום הריבית, סכום**

41 התקופה הבסיסית לחישוב הריבית היא חודש, דהיינו 30 יום. אין צבירה של ריבית דריבית בתוך התקופה הבסיסית. לפיכך, שיעור הריבית החודשי שווה למכפלת שיעור הריבית היומי ב-30 וכן להפך: שיעור הריבית היומי הוא המנה המתקבלת על-ידי חלוקת שיעור הריבית החודשי ב-30.

42 הצרכן מחויב בריבית בגין החודש החולף בסופו של החודש (ולא בתחילתו או במהלכו).

43 הריבית מיתוספת לאשראי בסוף כל חודש ומאותו מועד היא צוברת ריבית בעצמה, קרי ריבית דריבית על בסיס חודשי. שיעור הריבית השנתי שווה אפוא לחזקה ה-12 של שיעור הריבית החודשי ולא למכפלתו האריתמטית ב-12.

44 ראה כללי הבנקאות (שירות ללקוח) (גילוי נאות ומסירת מסמכים), תשנ"ב-1992, ק.ת., תשנ"ב, עמ' 1512.

45 לדוגמה, ריבית בשיעור של 4% לחודש שקולה לשיעור ריבית שנתי של 60%, כאשר החיוב הוא על בסיס חודשי ($1.04^{12} = 1.6010$), אך לשיעור שנתי של 57% בלבד, כאשר החיוב הוא על בסיס רבעוני ($1.12^4 = 1.5735$).

46 יודגש כי אין בהנהגת אחידות בהצגת שיעור הריבית השנתי כדי להשפיע על הריבית גופא.

47 הנוסחאות המתמטיות המתאימות מובאות בתוספת הראשונה ובתוספת השנייה לתקנות הגנת הצרכן (חישוב שיעור ריבית שנתי), תשמ"ד-1983. הואיל ונוסחאות אלו אינן כלי עבודה ידירות, העמיד

האשראי ומשך האשראי. ההגדרה של שלושת אלה בחוק ובתקנות סובבת על צירה של הקנייה במזומן, דהיינו קנייה המתאפיינת בתשלום מלוא מחיר המצרך במעמד כריתת הסכם המכר. כל שלושת המשתנים נמדדים למול חלופה תקנית זו⁴⁸. אין בחוק ובתקנות התייחסות לכל מועד קובע אחר זולת מועד כריתת הסכם המכר, דהיינו מועד הקנייה. משך האשראי נמדד אפוא החל במועד זה.

מבין שלושת מרכיבי העיסקה האמורים רק האחרון – משך האשראי – הוא מענייננו כאן. שני הראשונים אינם מושפעים מן השימוש בכרטיסי אשראי ולכן לא יידונו ברשימה זו. אסתפק כאן באמירה הכללית, כי בהינתן סכום הריבית וסכום האשראי, ככל שמשך האשראי קצר יותר, שיעור הריבית השנתי גבוה יותר⁴⁹.

על-פי תפיסתו של המחוקק, צרכן הקונה מצרך או שירות באשראי מקבל את האשראי בעת כריתת הסכם המכר, כלומר במעמד הקנייה. האשראי מתבטא בכך שהתשלום בעד המצרך או השירות אינו מתבצע כולו במעמד הקנייה אלא נדחה, כולו או קצתו, למועד מאוחר יותר. מירון ימי האשראי מתחיל אפוא ביום הקנייה. כאמור, ההגדרה של שלושת מושגי המפתח בענייננו – סכום הריבית, סכום האשראי ומשך האשראי – סובבת בחוק ובתקנות סביב מועד כריתת הסכם המכר. כל דחייה של התשלום, כולו או קצתו, למועד מאוחר יותר יש בה, על-פי ההגדרה שבחוק, משום מתן אשראי לצרכן. ההנחיות הפרטניות שבתקנות אינן מותירות מקום לספק כי מניין ימי האשראי מתחיל במועד כריתת הסכם המכר. "מספר חודשי האשראי, דהיינו, מספר החודשים שממועד כריתת הסכם המכר ועד מועד התשלום", נאמר בתקנות⁵⁰. גישה זו

מתקין התקנות לרשות הציבור כלי עזר שימושי לחישוב שיעור הריבית השנתי, הלא הוא לוח הסילוקין, אחד מאותם לוחות פיננסיים, שרווחו בשימוש בעולם הכספים בשנים עברו. ראה שם. יצוין כי כיום יש בלוח הסילוקין לא מעט מן האנכרוניזם, לפי שחישוב שיעור הריבית השנתי על-פי הנוסחאות המתמטיות האמורות יכול להיעשות על נקלה באמצעות כל מחשבון פיננסי מצוי.

48 ראה הגדרת "מחיר במזומן" ו"מחיר באשראי" בסעיף 8 לחוק וכן הגדרת "ריבית" ו"סכום האשראי" בסעיף 1 לתקנות הגנת הצרכן (חישוב שיעור ריבית שנתי), תשמ"ד-1983 וכן הנחת היסוד שבסעיף 7(א)(4) לתקנות אלו.

49 סכום הריבית וסכום האשראי קובעים את שיעור הריבית לתקופת האשראי (המתקבל על-ידי חלוקת סכום הריבית בסכום האשראי). כדי להמיר שיעור ריבית תקופתי זה לשיעור ריבית שנתי יש להעלותו בחזקת מספר התקופות בשנה. לדוגמה, אם האשראי ניתן לחודש אחד בלבד, יש להעלות את שיעור הריבית התקופתי בחזקת 12; אם משך האשראי הוא חודשיים, יש להעלות את שיעור הריבית התקופתי בחזקת 6, וכן הלאה. מאליו יובן כי בהינתן שיעור הריבית התקופתי, ככל שתקופת האשראי קצרה יותר, שיעור הריבית השנתי גבוה יותר. ראה גם הנוסחה המתמטית שבסעיף 1 לתוספת הראשונה לתקנות הגנת הצרכן (חישוב שיעור ריבית שנתי), תשמ"ד-1983.

50 ראה סעיף 2.ג לתוספת הראשונה לתקנות הגנת הצרכן (חישוב שיעור ריבית שנתי), תשמ"ד-1983.

הלמה את המציאות הכלכלית הפשוטה של ראשית שנות ה-80, ואולם התפשטות השימוש בכרטיסי אשראי מעמידה את תקפותה בסימן שאלה, כמוסבר להלן.

ח. שיעור הריבית השנתי בהינתן אשראי חינם

צרכן המשתמש בכרטיס אשראי, השוקל את הכדאיות של קנייה באשראי הכרוכה בתשלום ריבית, אינו יכול להסתפק בהשוואה פשוטה לקנייה במזומן, משום שפתוחה בפניו גם חלופה שלישית, הלא היא קנייה באמצעות כרטיס אשראי, קנייה המזכה אותו באשראי מסוים חינם. השאלה, איזו מבין שתי החלופות – קנייה במזומן וקנייה בכרטיס אשראי – תיבחר למטרת השוואה, היא בעלת השלכה מיידית על תוצאות חישוב שיעור הריבית השנתי⁵¹.

לחישוב שיעור הריבית השנתי על בסיס השוואה לקנייה בכרטיס אשראי שתי מעלות חשובות, האחת עקרונית והאחרת מעשית. מבחינה עקרונית, הקנייה בכרטיס אשראי ולא הקנייה במזומן היא החלופה הרלוונטית לצרכן המחזיק בכרטיס אשראי⁵². במרבית המקרים הקנייה במזומן נחותה בעליל מן הקנייה באמצעות כרטיס אשראי מהטעם הפשוט שאין הצרכן מקבל כל הנחה בגין תשלום במזומן. רק שיעור הריבית המבטא את העלות השולית של האשראי, דהיינו את העלות של האשראי הנוסף, שמעבר לאשראי החינם, רלוונטי לצרכן⁵³.

51 אסתייע בדוגמה כדי להמחיש זאת. צרכן שוקל בתחילת חודש ינואר את הכדאיות של קניית מצרך באשראי. מחירו של המצרך במזומן הוא 1,000 ש"ח, וזהו גם מחירו בקנייה בכרטיס אשראי. אם יקנה את המצרך בכרטיס אשראי, יחויב חשבונו של הצרכן בתחילת חודש פברואר. נניח כי לצרכן מוצע גם אשראי לחודשיים, אך במקרה זה מחירו של המצרך יהא 1,050 ש"ח. מהו שיעור הריבית השנתי הגלום בעיסקת האשראי המוצעת? אין ספק כי סכום הריבית הוא 50 ש"ח וכי סכום האשראי הוא 1,000 ש"ח. לכן גם אין מקום לספק כי שיעור הריבית לתקופת האשראי הוא $5\% (0.05 = 1,000 : 50)$.

הספק מתמקד במשך האשראי. האם לפנינו אשראי לחודש אחד או שמא אשראי לחודשיים? אם ההשוואה היא לקנייה במזומן, משך האשראי הוא חודשיים, ואזי שיעור הריבית השנתי הוא $34\% (1.34 = 1.05^6)$. ברם, אם ההשוואה היא לקנייה בכרטיס אשראי, משך האשראי הוא חודש אחד בלבד, ואזי שיעור הריבית השנתי הוא $80\% (1.796 = 1.05^{12})$. עינינו הרואות כי לבסיס ההשוואה עשויה להיות השפעה מרחיקת לכת על שיעור הריבית השנתי המוצג.

52 על-פי הערכת חב' ישראלכרט (כפי שהובאה ב"מעריב" מיום 24.12.1998), כ-2.7 מיליון כרטיסי אשראי מצויים כיום בידי הציבור בישראל.

53 בדוגמה שהובאה לעיל בהערת שוליים מס' 51 שיעור הריבית השנתי המייצג את העלות השולית של האשראי הוא 80% .

מבחינה מעשית, חישוב שיעור הריבית השנתי על בסיס השוואה לקנייה במזומן כרוך בקושי רב, משום שמשך האשראי, וכתוצאה מכך גם שיעור הריבית השנתי, משתנים מיום ליום. משך האשראי על בסיס השוואה לקנייה במזומן הוא פרק הזמן שבין יום הקנייה למועד חיוב חשבונו של הצרכן בהתאם להסדר עם המנפיק. פרק זמן זה משתנה מיום ליום בהתאם לריחוק של יום הקנייה ממועד החיוב הקרוב⁵⁴. הוזה אומר, משך האשראי משתנה מיום ליום. הואיל וסכום הריבית וסכום האשראי נתונים, שיעור הריבית השנתי הגלום בעסקת האשראי משתנה אף הוא מיום ליום. הוא עולה והולך ככל שמתקרבים לסופו של חודש. העוסק יצטרך אפוא לשנות מדי יום ביומו את שיעור הריבית השנתי המוצג. זאת ועוד, ייבצר ממנו לפרסם את שיעור הריבית השנתי ברבים⁵⁵. קושי זה אינו קיים בחישוב שיעור הריבית השנתי על בסיס השוואה לקנייה בכרטיס אשראי, משום שבחישוב על בסיס זה משך האשראי אינו מושפע כלל על-ידי מועד הקנייה. בחישוב על בסיס קנייה בכרטיס אשראי משך האשראי הוא תמיד חודש שלם או כפולה שלו, שהרי מועד חיוב חשבונו של הקונה חל תמיד באותו יום של החודש⁵⁶.

שיטת חישוב שיעור הריבית השנתי המביאה בחשבון קיומו של אשראי חנים עדיפה אל נכון על פני שיטת חישוב המתעלמת ממנו. דא עקא ששיטה עדיפה זו אינה עולה בקנה אחד עם הוראות החוק והתקנות. אציין כי לא מצאתי התייחסות לסוגיית אשראי החנים בהקשר הנדון בתחיקה הזרה שהוזכרה לעיל⁵⁷.

ט. על הצורך בתיקון החוק

מטרת המחוקק, בהטילו על ציבור העוסקים חובת גילוי שיעור הריבית השנתי, היא כאמור להעמיד לרשות הצרכן מידע, שיש בו כדי לסייע לצרכן בבחירה מושכלת בין

54 הבה נניח, בהמשך לדוגמה שבהערת שוליים מס' 51, כי מועד חיוב חשבונו של הצרכן הוא 2 לחודש, כלומר: אם יקנה את המצרך באמצעות כרטיס אשראי, יחויב חשבונו ב-2 בפברואר הקרוב. אם ייטול אשראי בריבית לשלושה חודשים באמצעות כרטיס האשראי, יחויב חשבונו ב-2 באפריל. היה והצרכן שלנו יקנה את המצרך ב-2 בינואר, הוא יזכה באשראי ל-90 יום. אבל אם יקנה את המצרך ב-3 בינואר, הוא יזכה באשראי ל-89 יום בלבד, וכן הלאה.

55 אלא אם כן יפרסם לוח ריביות חודשי, שבו יצוין שיעור הריבית השנתי המתאים לכל יום מימי החודש.

56 בדוגמה שלנו משך האשראי הוא חודשיים תמימים – 2 בפברואר עד ל-2 באפריל – יהא תאריך הקנייה המדויק אשר יהא.

57 ראה ה"ש 12-15.

חלופות תשלום שונות. הצגת שיעור הריבית השנתי על בסיס השוואת עיסקת האשראי לחלופה הלא רלוונטית של קנייה במזומן אינה עולה בקנה אחד עם מטרה זו. אם הצרכן יכול לזכות בחודש אשראי חנם על-ידי קנייה בכרטיס אשראי, הקנייה באשראי לחודשיים כרוכה מבחינתו באשראי לחודש נוסף אחד בלבד. הצגת שיעור הריבית השנתי על בסיס השוואת עיסקת האשראי לקנייה במזומן, הצגה המניחה במובלע כי הצרכן זוכה באשראי לחודשיים, אינה הולמת את טיב העיסקה מנקודת מבטו של הצרכן. אמנם העוסק מעניק לצרכן אשראי לחודשיים, אך רק חודש אחד מתוך השניים מייצג תוספת ממשית לעומת החלופה הזמינה של קנייה בכרטיס אשראי. לפיכך, את העלות הכרוכה באשראי, קרי את סכום הריבית, יש לייחס לחודש אחד ולא לחודשיים. ברי כי משך האשראי במקרה זה קצר יותר ולכן שיעור הריבית השנתי גבוה יותר.

כאמור, על-פי לשון החוק יש להשתית את חישוב שיעור הריבית השנתי על השוואה לקנייה במזומן דווקא, אותה השוואה שהרלוונטיות שלה בעידן כרטיסי אשראי מוטלת בספק בלשון המעטה. למעלה קשרתי גישה זו למציאות ששררה במשך בעת ניסוח החוק⁵⁸. ברם, אם תמצא לומר כי המחוקק לא העלה על דעתו אפשרות של אשראי חנם, בא נוסח החוק וטופח על פניך. החוק מתייחס מפורשות לאפשרות של אשראי חנם בהגדרה של "מחיר לשיעורין", שכל עניינו תשלומים לשיעורין ללא ריבית⁵⁹. נמצאנו למדים כי המחוקק היה מודע לאפשרות של מתן אשראי ללא ריבית, ואף-על-פי-כן, לא הוא ואף לא מתקין התקנות מצאו לנכון להתייחס לאפשרות זו בהנחיותיהם לגבי חישוב שיעור הריבית השנתי.

ואולם, הצגת שיעור הריבית השנתי בהתעלם מהחלופה הריאלית של אשראי נטול ריבית היא היפוכו של גילוי נאות. שיעור ריבית שנתי, שיחושב בדרך זו, הוא נתון לא רלוונטי העלול להכשיל את הצרכן. המידע הרלוונטי לקבלת החלטות על-ידי הצרכן הוא שיעור הריבית המחושב על בסיס החלופה הטובה ביותר לדידו, שככלל איננה הקנייה במזומן.

אוסף כי כללי החישוב שנקבעו בחוק ובתקנות, חרף אחידותם, אינם מספקים לצרכן את המידע החיוני בדבר הכדאיות היחסית של מסלולי התשלום השונים, בין אצל אותו מוכר ובין בהשוואה למוכרים אחרים, מפני שההתעלמות מהאשראי נטול הריבית מעוותת את התמונה.

איי-התאמה לכאורה בין לשון החוק למטרת החוק מזמינה, כמוכן, תיקון החוק. התיקון המתבקש במקרה דנן הוא ניתוק הקשר בין המחיר במזומן למועד כריתת הסכם

58 ראה ההקדמה לרשימה.

59 וכך הוגדר המונח בסעיף 8 לחוק: "מחיר לשיעורין – תשלומים לשיעורין של המחיר שנקבע לנכס או לשירות שאינם כוללים תוספת על המחיר במזומן בשל כך שאינו משתלם כולו בעת כריתת הסכם המכר או הסכם השירות".

המכר. אחד השינויים האפשריים הוא הגדרה מחדש של "המחיר במזומן" כאותו מסלול תשלומים הטומן בחובו את אשראי החינם הרב ביותר. יובהר כי דיוננו התייחס מפורשות רק למקרה הפשוט, שבו ניצבת בפני הצרכן ברירה בין שני מסלולי אשראי בלבד – אשראי לזמן קצר חינם ואשראי לזמן ארוך בריבית – ושניהם באמצעות כרטיס אשראי. במציאות עשויים לעמוד לבחירת הצרכן מסלולי אשראי נוספים, כגון המחאה דחויה או כמה המחאות דחויות. ברי כי מספר שיעורי הריבית, שהמוכר חייב בגילויים, עשוי להיות גדול כמספר מסלולי האשראי הכוללים ריבית המוצעים לצרכן.

י. עלות גילוי שיעור הריבית

אספקת מידע לצרכן כרוכה בעלות, וככל שהמידע רב יותר העלות גדולה יותר. מתעוררת בהכרח שאלת המינון המיטבי של המידע הניתן לצרכן. אפשר שהתועלת הטמונה בתוספת מידע לא תצדיק את העלות הנוספת הכרוכה בכך⁶⁰. חובת גילוי שיעור הריבית אינה יוצאת מכלל זה. אף היא צריכה לעמוד במבחן של עלות-תועלת (cost-benefit)⁶¹. הוזה אומר, התועלת לציבור הטמונה בגילוי חייבת להיות גדולה מן העלויות הכרוכות בו. בדברנו על העלויות הכרוכות בגילוי שיעור הריבית יש ליתן את הדעת בראש ובראשונה לעלויות המגזר העיסקי, דהיינו לנטל שחובת הגילוי מטילה על כתפי העוסקים.

הופעת כרטיס האשראי הגדילה עד מאוד את העלות הכרוכה בגילוי שיעור הריבית כהגדרתו בחוק היום. בעידן שלפני כרטיס האשראי, השיטה המקובלת לקבלת אשראי צרכני הייתה מסירת המחאות דחיות או שטרות לידי המוכר. מועד הפירעון של המחאות והשטרות הללו היה זהה, מבחינת היום בחודש, למועד הקנייה. לדוגמה, אם הקנייה בוצעה ב-5 לחודש פלוני, היה הצרכן מוסר למוכר המחאה או שטר שמועד פירעונו הוא 5 לחודש פלמוני או סדרה של המחאות או שטרות שמועד פרעונם הוא ה-5 לכל אחד מן החודשים הבאים. לפיכך, פרק הזמן שבין מועד הקנייה למועדי התשלום, דהיינו משך האשראי היה, קבוע ובלתי תלוי במועד הקנייה.

סדר זה נשתבש על-ידי כרטיס האשראי. משך האשראי הניתן לצרכן באמצעות כרטיס אשראי משתנה על-פי מועד הקנייה, שהרי חשבוננו של הלקוח בבנק מחויב ביום קבוע בחודש שלאחר הקנייה. טול, לדוגמה, צרכן, אשר מועד חיוב חשבוננו בבנק בגין קניותיו בכרטיס אשראי הוא 2 לכל חודש. היה ויבצע קנייה ב-11 לחודש הוא יזכה באשראי לשלושה שבועות, אך אם יבצע קנייה ב-25 לחודש, יזכה באשראי לשבוע אחד בלבד.

⁶⁰ "Nondisclosure may also impose costs but so does compelling sellers to provide Information. Information is costly not only to produce but also to absorb; sellers and information consumers alike are harmed if the legal system requires the production of a more than optimal quantity of product information", Richard, A. Posner *Economic Analysis of Law*, 2nd edition (Little, Brown and Company, 1977), p. 83

⁶¹ לסקירה תמציתית ובהירה של ניתוח עלות תועלת ויישומו למקרים של התערבות ממשלתית באורחות המשק ראה B.C. Eaton & D.F. Eaton *Microeconomics*, 3rd edition (Prentice Hall, 1995), pp. 559-567.

בנסיבות אלו שיעור הריבית הממשי הגלום בעיסקה באשראי משתנה מיום ליום – ככל שמועד הקנייה סמוך יותר למועד חיוב חשבוננו של הלקוח בבנק, שיעור הריבית גבוה יותר, שהרי משך האשראי קצר יותר. לפיכך, ייאלץ המוכר להציג שיעור ריבית אחר מדי יום ביומו או לחלופין, להציג דרך קבע לוח שיעורי ריבית, שבו יצוין שיעור הריבית המתאים לכל יום מימות החודש. ברי שהדבר כרוך בתוספת עלות ניכרת. התיקון שהצעתו כאן בהגדרת האשראי יש בו משום החזרת המצב לקדמותו, כפי שהיה ערב הופעת כרטיס האשראי. על-פי התיקון, פרק הזמן המשתנה שמועד הקנייה ועד למועד חיוב חשבוננו של הלקוח בבנק לא יבוא במניין ימי האשראי⁶², ולכן משך האשראי, וממילא גם שיעור הריבית, יהיו בלתי תלויים במועד הקנייה. נמצאנו למדים כי לא רק שיקולי נאותות הגילוי אלא גם שיקולי עלות מצדיקים את התיקון המוצע.

יא. סיכום

עוסק המוכר מצרך או שירות באשראי לצרכן חייב על-פי חוק הגנת הצרכן, תשמ"א 1981- בגילוי שיעור הריבית השנתי הגלום באשראי. כדי להבטיח ששיעור הריבית יחושב על-ידי ציבור העוסקים בדרך נכונה ואחידה, נקבעו בתקנות, שהוצאו מכוח החוק, כללים מפורטים בדבר חישוב שיעור הריבית. כך נקבע כי מניין ימי האשראי לעניין חישוב שיעור הריבית מתחיל ביום כריתת הסכם המכר, וזאת, מן הסתם, מתוך הנחה שהחלופה הרלוונטית לקנייה באשראי היא קנייה במזומן, דהיינו תשלום מלוא מחיר המצרך במעמד הקנייה. הגדרה זו של ימי האשראי הייתה יפה לשעתה. בהתקבל החוק בכנסת באביב שנת 1981 עדיין רווחה בארץ הקנייה במזומן, וכרטיסי אשראי כמעט שלא היו בשימוש. כיום, חלק נכבד של סל הצריכה נקנה באמצעות כרטיסי אשראי, קנייה המזכה את הצרכן באשראי חינם לתקופה מסוימת (העשויה לנוע בין ימים מספר לחודשיים-שלושה), כאשר רק אשראי לתקופות ארוכות יותר נושא ריבית. בנסיבות אלו מתעוררת שאלה, שנסחי החוק והתקנות לא נתנו עליה, ככל הנראה, את דעתם: האם הריבית בגין אשראי לתקופה ארוכה תיוחס לכל התקופה שמועד הקנייה ואילך או רק לפרק הזמן הנוסף שמעבר לתקופת אשראי החינם? לתשובה עשויה להיות השפעה מרחיקת לכת על שיעור הריבית השנתי המוצג.

מן ההיבט של מטרת החוק ניתן להשיב על שאלה זו בפסקנות. יש לייחס את הריבית אך ורק לאשראי הנוסף. כל חישוב אחר יהא בו כדי להטעות את הצרכן. ברם, החוק, ובעקבותיו התקנות, קובעים מפורשות את מועד כריתת הסכם המכר כנקודת הראשית

62 הדברים אמורים במקרה השכיח, שבו קנייה רגילה בכרטיס אשראי אינה כרוכה בתוספת מחיר לעומת קנייה במזומן.

של האשראי. במציאות דהיום קיימת אפוא אי-התאמה בין לשון החוק לתכליתו, ולסילוקה נדרש תיקון החוק.